

УДК 342.565.2

doi.org/10.30970/jcl.1.2020.3

Богдан Бондаренко

аспірант юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Львів, Україна

ФОРМУВАННЯ СКЛАДУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ ЯК СКЛADOVA MEХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

FORMATION OF THE COMPOSITION OF THE CONSTITUTIONAL COURT AS A COMPONENT OF THE MECHANISM FOR ENSURING ITS INDEPENDENCE

Bohdan Bondarenko

postgraduate student of the Faculty of Law at Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine

Abstract | This article examines the formation of the Constitutional Court of European states through the prism of ensuring its independence. This aspect is extremely important as the main attempts to put pressure on the independence of the constitutional court are carried out by subjects with a direct electoral mandate (parliament or president) at the stage of forming the composition of the constitutional court. The process of forming the composition of the constitutional court should ensure the avoidance of external control over the constitutional court and form the impartiality of the judges themselves in relation to all other factors, except for the tasks facing them.

The purpose of the study is to analyze various types of formation of the constitutional court in European countries and to study the role of political actors in the formation of the constitutional court. This study has found answers to the following questions:

- Is there a direct correlation between the method of forming the constitutional court and the geographical location of the state, form of government or state-territorial organization?
- Which of the models of formation of the constitutional court can give one hundred percent guarantees against interference in the independence of the constitutional court?
- How to minimize potential political dependence on the subject of the destination, the nature of which is apparently political?

Keywords: Constitutional Court, appointment procedure, independence, formation of the composition of the constitutional court.

Анотація | В межах даної статті досліджується формування складу конституційного суду європейських держав через призму забезпечення його незалежності. Цей аспект є надзвичайним, оскільки основні спроби тиску на незалежність конституційного суду здійснюються саме суб'єктами з прямим електоральним мандатом (парламентом чи президентом) на етапі формування складу конституційного суду. Процес формування складу конституційного суду має забезпечити уникнення зовнішнього контролю над конституційним судом та сформувати неупередженість самих суддів стосовно усіх інших факторів, окрім завдань, що стоять перед ним.

Метою дослідження є аналіз різноманітних видів формування складу конституційного суду в європейських країнах та дослідження ролі політичних суб'єктів у формуванні конституційного суду. В межах даного дослідження знайдено відповіді на такі питання:

- Чи є пряма кореляція між способом формування конституційного суду та географічним розташування держави, формою правління чи державно-територіальним устроєм?
- Яка з моделей формування конституційного суду може дати стовідсоткові гарантії від втручання в незалежність конституційного суду?
- Як мінімізувати потенційну політичну залежність від суб'єкта призначення, природа якого є завідомо політичною?

Ключові слова: Конституційний Суд, процедура призначення, незалежність, формування складу конституційного суду.

Постановка проблеми

Функціонування незалежного та професійного органу спеціалізованої конституційної юрисдикції є одночасно як і передумовою, так і наслідком існування конституційної демократії в державі. Держави, які мають в системі органів державної влади конституційний суд як спеціалізований орган конституційної юрисдикції, зіштовхувалися і продовжують надалі зіштовхуватися з проблемою забезпечення його незалежності. Безумовно, частота виникнення таких проблем та ступінь кризи таких явищ залежить від багатьох факторів, як історичних передумов формування держав, рівня розвитку громадянського суспільства, наявності реального та сформованого середнього класу, сталості функціонування державних інституцій тощо. Та практика показує, що основними спробами тиску на незалежність конституційного суду здійснюється саме суб'єктами з прямим електоральним мандатом (парламентом чи президентом) на етапі формування складу конституційного суду.

В Україні такі приклади мали місце у 2005-2006 роках та 2017 році, у Польщі у 2015¹, у Хорватії у 2016 році², Словаччині³. Корінь цієї проблеми лежить не в самому органі спеціалізованого конституційного контролю, а саме в суб'єктах призначення, природа яких є виключно політичною. Іншими словами, ці проблеми притаманні не лише конституційним судам, а й практично усім органам, що наділені суттєвою компетенцією та формуються політичними органами.

Наразі відповідна ситуація розгортається в Сполучених Штатах Америки. При призначенні суддів Верховного Суду Сполучених Штатів Америки (який також має функцію конституційного контролю), політичні суперечки виникають неодноразово. Нещодавно Президент США Дональд Трамп оголосив про номінацію пані Емі Барретт на посаду судді Верховного суду, яку має затвердити Сенат. Наразі проблема має серйозні масштаби в політичному дискурсі та полягає в тому, що (1) у випадку призначення Барретт, Верховний суд матиме у своєму складі 6 з 9 консервативних членів, (2) в схожій ситуації представники республіканської партії критикували попереднього

¹ Конституційна криза, або "Покращення" по-польськи. URL: <https://zn.ua/ukr/international/konstituciyna-kriza-abo-pokraschennya-po-polski-.html>

² Croatia Ponders German-Style Constitutional Court. URL: <https://balkaninsight.com/2016/02/22/croatia-pondering-over-german-constitutional-court-model-02-19-2016/>

³ Paralysis of Slovakia's Constitutional Court. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-02-20/paralysis-slovakias-constitutional-court>

Президента Барака Обаму за номінування кандидата на посаду судді Верховного Суду перед самим закінченням терміну його каденції. Безумовно, цей приклад не може бути стовідсотково релевантним (як мінімум, через різні моделі конституціоналізму), проте він є достатньо ілюстративним тенденціям сьогодення і чудово відображає основну причину проблем при формуванні органів державної влади політичними суб'єктами, якою є боротьба за політичну владу зі спробою встановити контроль над іншими неполітичними інституціями.

Оскільки наша наукова розвідка перебуває в ширшому полі представницької демократії, іншого порядку формування конституційних судів, без домінуючої ролі політичних суб'єктів, яким була делегована влада від народу, уявити практично неможливо.

Формування складу конституційного суду (призначення суддів конституційного суду як основна частина формування) є однією з найважливіших складових механізму забезпечення незалежності конституційного суду, оскільки саме від індивідуальної незалежності та неупередженості суддів конституційного суду, їх професійності залежить рівновіддаленість суду від усіх політичних процесів та здатність реалізовувати завдання, що стоять перед спеціалізованим органом конституційної юрисдикції. Формування складу конституційного суду є складовою правового механізму та за своєю суттю є системою правових норм, які формують гарантії, та заходів юридичного характеру, що реалізуються задля уникнення зовнішнього контролю над конституційним судом та формування неупередженості самих суддів стосовно до усіх інших факторів, окрім завдань, що стоять перед ним.

Дане дослідження ґрунтується на аналізі положень конституцій та законодавства зарубіжних країн, документів міжнародних організацій, низки доктринальних джерел, серед яких праці таких науковців, як Ю. Барабаш, О. Бориславська, А. Заєць, А. Колодій, О. Мироненко, А. Портнов, К. Руйе, С. Різник, М. Савенко, В. Скомороха, О. Совгіря, П. Стецюк, S. Brinkel, T. Fleiner та інших.

Метою дослідження є аналіз різноманітних видів формування складу конституційного суду в європейських країнах та дослідження ролі політичних суб'єктів у формуванні конституційного суду.

Досвід європейських держав

Серед європейських держав є абсолютно різноманітні моделі, окремі з яких взагалі не передбачають існування конституційного контролю актів парламенту. Є моделі, які це передбачають, але окремі органи конституційної юрисдикції відсутні. Окремі – передбачають існування як таких, але не спеціалізованих. Проте більшість держав мають спеціалізовані органи конституційної юрисдикції, якими і є конституційні суди.

У Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії та Королівстві Нідерланди відсутній конституційний контроль актів парламенту як такий. У випадку Великої Британії це пов'язано з принципом верховенства права та парламентського суверенітету. Як зазначає О. Бориславська, суверенітет походить від парламенту, його діяльність не обмежується верховенством права, а суди не можуть перевіряти закони на предмет їх відповідності верховенству права, конституційності чи можливого порушення прав людини⁴. В Нідерландах відсутні органи конституційної юрисдикції, як спеціалізовані чи децентралізовані. Відповідно до ст. 120 Конституції Королівства Нідерланди⁵, конституційність актів Парламенту та міжнародних угод не може бути переглянута судами. Проте це не означає, що акти не відповідають Конституції. Забезпечення ухвалення законодавства, що не суперечить Конституції, – насамперед відповідальність обох палат Парламенту (Генеральних штатів) та Уряду (Ради міністрів). Нідерланди часто називають «країною

⁴ Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія / О.М. Бориславська. Харків : Право, 2018. С. 204

⁵ The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2018. URL: https://www.government.nl/binaries/government/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf

компромісу» через високу політичну культуру та вміння домовлятися⁶, а також, за словами Узмана, Бархуйсена та Ван Еммеріка⁷⁸, «диваком» в Європі.

Конституція Швейцарської конфедерації також не передбачає існування конституційного контролю над актами федерального законодавства, проте передбачає можливість здійснення судового контролю за конституційністю актів адміністративно-територіальних одиниць – кантонів. Є позиція⁹, що це обумовлено блокуванням Парламентом змін до Конституції, які б могли започаткувати контроль над його актами. Є частково альтернативна позиція¹⁰¹¹, відповідно до якої відсутність конституційного контролю за федеральним законодавством обумовлена (1) історичним підґрунтям (після поразки консервативних кантонів у міжкантональному військовому конфлікті в 1847 р. та на виборах 1874 р. здійснення конституційного контролю лише щодо кантональних законів стало засобом, за допомогою якого консервативні кантони були позбавлені можливості гальмувати процес централізації) та (2) доктриною народного суверенітету (закони і постанови, прийняті Федеральними Зборами, могли бути винесені на референдум, проте референдум з приводу скасування законів мав факультативний характер).

Децентралізована модель конституційного контролю передбачає наявність конституційного контролю за актами парламенту, проте такий контроль здійснюється судами загальної юрисдикції. До європейських країн, де впроваджена така модель, належать: Норвегія, Данія, Ісландія, Швеція, Фінляндія. Як зазначає О. Бориславська¹², конституції Швеції та Фінляндії містять положення щодо судового контролю за конституційністю законодавчих актів, а у конституціях Данії, Ісландії, Норвегії таких положень немає, проте судовий конституційний контроль вважається неписаним конституційним принципом. В Естонії конституційний контроль віднесений до компетенції спеціалізованої палати Верховного Суду. Є думка¹³, що естонський варіант має деякі суттєві переваги порівняно з іншими європейськими країнами. Окрім зменшення адміністративних витрат, система забезпечує однаковість судової практики, виключає можливі конфлікти між вищою інстанцією судової системи та конституційним судом при тлумаченні Конституції, він також зменшує можливість політизації перегляду конституції (інстанція перегляду конституції належить вищому суду державної судової системи, члени якого призначаються з числа суддів самим вищим судом).

Окрема специфіка здійснення конституційного контролю є в Греції, Кіпрі та Боснії і Герцеговині.

У Греції, відповідно до ст. 100 Конституції¹⁴, може бути створений Спеціальний вищий суд (суб'єкт здійснення конституційного контролю), який складається з Голови Вищого адміністративного суду, Голови Вищого цивільного та кримінального суду та Голови Слідчої палати, чотирьох радників Вищого адміністративного суду та чотирьох членів Вищого цивільного та кримінального

⁶ Бориславська О.М., Різник С.В. Організація державної влади в сучасному світі: конституційно-правова енциклопедія / О. М. Бориславська, С.В. Різник. – видання друге, стереотипне – Львів : ПАІС, 2013. С. 263

⁷ (Judicial) Constitutional Review in the Netherlands: A Comparative Law Blog by S. BRINKEL. URL:

https://www.peacepalacelibrary.nl/2015/03/judicial-constitutional-review-in-the-netherlands-a-comparative-law-blog/#_ftnref1

⁸The Dutch Supreme Court: A Reluctant Positive Legislator? J. Uzman, T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik. URL:

<https://www.ejcl.org//143/art143-16.pdf>

⁹ Thomas Fleiner, Lidija Basta Fleiner Constitutional Democracy in a Multicultural and Globalised World. Berlin, London, Springer. 2008. P 620

¹⁰ Руйе К. Швейцарський Федеральний суд и надзор за конституционностью законов / К. Руйе // Государство и право. 1995. № 12. С. 84–94.

¹¹ Портнов А.В. Особливості і нститут у конституційного контролю в Швейцарській Конфедерації// Питання юридичної теорії і практики «Вісник Вищої ради юстиції» No3(11) 2012. С.141.

¹² Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія / О.М. Бориславська. Харків : Право, 2018. С. 200

¹³Constitutional review . URL: http://www.estonica.org/en/State/Judicial_system/Constitutional_review/

¹⁴ The Constitution of Greece. URL: <http://www.hri.org/docs/syntaxma/artcl120.html#A100>

суду, обраних жеребкуванням на дворічний термін. В окремих випадках склад Суду розширюється, включаючи двох професорів юридичних шкіл університетів країни, обраних за жеребкуванням.

На функціонування конституційної юрисдикції на Кіпрі та Боснії Герцеговини вплинули історичні обставини формування цих держав. Відповідно до ст. 133 Конституції Кіпру¹⁵, до Вищого конституційного суду республіки має входити грек, турок і нейтральний суддя, який і є Головою Суду, які призначаються спільно Президентом та Віце-Президентом Республіки. Відповідно до Конституції Боснії і Герцеговини¹⁶, яка є додатком до Дейтонських угод, до органу конституційної юрисдикції входять 9 суддів, 4 судді призначаються палатою Парламенту, 2 – Парламентом Республіки Сербської, а 3 – за пропозицією Голови ЄСПЛ (чому зокрема, серед кандидатур мають бути представлені національності сербів, боснійців та хорватів).

Такі екстраординарні моделі формування є радше виключеннями, проте також трапляються серед європейських держав.

Французький орган конституційної юрисдикції також має свою специфіку, оскільки початковим завданням Конституційної Ради – задуманою як політичного органу, підпорядкованого Президентові більше, ніж як суду — було дотримання жорстких обмежень, встановлених конституцією, щодо парламентських законодавчих повноважень¹⁷. Проте зміни статусу Конституційної Ради у 2008 році (перед цим у 1974 році), з певними застереженнями, дозволяють відносити її до спеціалізованих органів конституційної юрисдикції. Порядок формування Конституційної Ради такий, ст. 56 Конституції Франції¹⁸: трьох членів Конституційної Ради призначає Президент Республіки, трьох – Голова Національних зборів, трьох – Голова Сенату (третина складу оновлюється щотири роки), колишні Президенти Республіки входять до її складу довічно.

Як згадувалося вище, більшість європейських держав мають спеціалізовані органи конституційної юрисдикції, що було обумовлено процесом становлення європейської моделі конституціоналізму. Нижче розглянемо моделі формування конституційних судів, які представлені в даних державах.

О. Бориславська запропонувала підхід¹⁹, відповідно до якого способи формування конституційних судів поділяються на три категорії:

(1) формуються президентом (церемоніальне повноваження), за поданням законодавчої, виконавчої чи судової гілки влади. До таких країн належать:

Австрія (ст. 147 Конституції)²⁰, Бельгія (ст. 31-33 Конституції, призначається Королем, зокрема в складі суду мають бути шість голландськомовних суддів, які утворюють голландську мовну групу Суду, та шість франкомовних суддів, які утворюють французьку мовну групу Суду)²¹, Іспанія (ст. 159.1 Конституції)²², Мальта (ст. 96 Конституції)²³, Словаччина (ст. 134 Конституції)²⁴, Чехія (ст. 84 Конституції)²⁵.

(2) формуються парламентом. До таких країн належать:

¹⁵ The Constitution of The Republic of Cyprus. URL: <http://www.partylaw.leidenuniv.nl/party-law/4c8b8962-6c8c-43fb-8c95-19057287acdc.pdf>

¹⁶ The Constitution of The Republic of Bosnia and Herzegovina. URL: <http://www.ccbh.ba/osnovni-akti/ustav/?title=clan-4>

¹⁷ The New Constitutional Adjudication in France. The reform of the referral to the French Constitutional Council in light of the Italian model di Pasquale Pasquino. URL: <http://docenti.unimc.it/benedetta.barbisan/teaching/2017/17581/files/the-new-constitutional-adjudication-in-france>

¹⁸ The Constitution of the French Republic. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>

¹⁹ Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія / О.М. Бориславська. Харків : Право, 2018. С. 347

²⁰ Federal Constitutional Law of Austria. URL: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf

²¹ The Belgian Constitution. URL: http://www.const-court.be/en/basic_text/belgian_constitution.pdf

²² The Spanish Constitution. URL:

<https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/Normativa/ConstitucionINGLES.pdf>

²³ Constitution Of Malta. URL: <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8566&l=1>

²⁴ The Constitution of Slovak Republic. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>

²⁵ Constitution Of The Czech Republic. URL:

https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Ustava_EN_ve_zneni_zak_c_98-2013.pdf

Латвія (ст. 85 Конституції)²⁶, Литва (ст. 135 Конституції)²⁷, Ліхтенштейн (ст. 105-1 Конституції)²⁸, Македонія (ст. 109 Конституції)²⁹, Німеччина (ст. 94 Конституції)³⁰, Польща (ст. 194 Конституції)³¹, Словенія (ст. 163 Конституції), Угорщина (ст. 24 Конституції)³², Хорватія (ст. 122 Конституції)³³, Чорногорія (ст. 153 Конституції)³⁴.

(3) формується у змішаний спосіб (Президентом, законодавчою, виконавчою чи судовою гілками влади). До таких країн належать:

Албанія (ст. 125 Конституції)³⁵, Болгарія (ст. 147 Конституції)³⁶, Італія³⁷, Молдова (ст. 136 Конституції)³⁸, Португалія (ст. 122 Конституції)³⁹, Румунія (ст. 142 Конституції)⁴⁰, Сербія (ст. 172 Конституції)⁴¹, Україна.

З огляду на вищеписане пропонуємо декілька проміжних висновків:

(1) Серед моделей формування конституційних судів європейських держав превалює змішаний спосіб призначення суддів конституційного суду, оскільки навіть церемоніальне повноваження Президента передбачає необхідність враховувати його побажання при номінуванні кандидатів на посади суддів конституційного суду іншими гілками влади (звісно, за умови, що Президент не обирається в Парламенті, тоді таке повноваження буде дійсно виключно церемоніальним).

(2) Відсутня пряма кореляція між способом формування конституційного суду та географічним розташування держави, формою правління чи державно-територіальним устроєм.

(3) Жодна з наведених моделей не дає стовідсоткових гарантій від втручання в незалежність конституційного суду. Словаччина, Польща та Угорщина, Україна, Румунія мають різні моделі формування конституційних судів, проте усі держави мають досвід проблем із забезпеченням їх незалежності. Втручання в незалежність конституційного суду стає можливим за певного комплексу причин, та жодна модель формування суду не може бути «вакциною» від такого втручання.

²⁶ The Constitution of the Republic of Latvia. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/the-constitution-of-the-republic-of-latvia/>

²⁷ The Constitution Of The Republic Of Lithuania. URL: <http://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192>

²⁸ Constitution of the Principality of Liechtenstein. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/liechtenstein-constitution.pdf>

²⁹ The Constitution of The Republic of Macedonia . URL: <https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia.aspx>

³⁰ Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

³¹ The Constitution of The Republic of Poland. URL: <http://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/the-constitution-of-the-republic-of-poland/>

³² The Fundamental Law of Hungary. URL: <http://hunconcourt.hu/fundamental-law/>

³³ The Constitution of The Republic of Croatia. URL:

https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf

³⁴ Montenegro's Constitution. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Montenegro_2007.pdf

³⁵ Albania's Constitution of 1998 with Amendments through 2012. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2012.pdf?lang=en

³⁶ Constitution of the Republic of Bulgaria. URL: <http://www.constcourt.bg/en/LegalBasis>

³⁷ The Italian Constitutional Court. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/The_Italian_Constitutional_Court.pdf

³⁸ Moldova (Republic of)'s Constitution of 1994 with Amendments through 2006 . URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Moldova_2006.pdf

³⁹ Constitution of The Portuguese Republic. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>

⁴⁰ Romanian Constitution. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ro/ro021en.pdf>

⁴¹ Constitution of Republic Serbia. URL: <https://www.predsednik.rs/en/documents/national-symbols>

Роль політичних суб'єктів у формуванні конституційного суду

У процесі формування складу конституційного суду вирішується декілька завдань:

- (1) Формування суддівського корпусу як такого, що буде достатнім для роботи конституційного суду;
- (2) Формування складу конституційного суду, який буде незалежним від інших гілок влади та фінансово-промислових груп;
- (3) Формування суддівського корпусу з професійних та неупереджених суддів.

Для реалізації останнього завдання в конституціях чи профільних законах встановлюються певні «фільтри» та вимоги, яким мають відповідати як кандидати на посаду судді, так і діючі судді конституційного суду. Питання вимог до суддів не є предметом даної наукової розвідки, проте значимо, що в законодавстві багатьох європейських держав акцент робиться саме на професійних якостях. Так, суддів Конституційного Суду Хорватії обирають серед «видатних юристів, особливо суддів, державних адвокатів, адвокатів та університетських викладачів права» (ст. 122 Конституції)⁴². В Португалії шість суддів, які призначаються Асамблеєю Республіки або кооптуються, обов'язково повинні бути обрані з числа суддів загальних судів, та інші з числа усіх юристів (ст. 122 Конституції)⁴³, а суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентності (ст. 148 Конституції України). Співвідношення між добросовістю та професійністю, як вимогами до суддів конституційного суду, також є питанням наступного дослідження.

У даному випадку можна поставити питання так: як мінімізувати потенційну політичну залежність від суб'єкта призначення, природа якого є завідомо політичною?

Насамперед відповідь на це питання залежить від загального рівня політичної культури, поваги до Конституції та законів, сталості функціонування державних інституцій тощо. Важко уявити, щоб в країнах сталої демократії на посаду судді конституційного суду було призначено юриста з підробленим дипломом, про що відомо широкій громадськості, виключно через особисту відданість Президенту чи лідеру парламентської більшості. Проте і країни сталої демократії перебувають в процесі пертурбацій, тому однозначно виключати цього не можна.

Оскільки такі політичні суб'єкти, як Парламент та Президент, обираються народом для реалізації влади, що йому належить, в класичній системі представницької демократії, у якій всі органи державної влади прямо чи опосередковано формуються саме цими суб'єктами, уявити формування конституційного суду без політичних суб'єктів складно. Проте ми спробуємо.

Безумовним, на нашу думку, є твердження, що судді конституційних судів не зобов'язані подобатися широким колам суспільства, а їх основне завдання полягає у гарантуванні верховенства конституції. Тому, в умовах наукового дослідження, вважаємо за необхідне розглянути різноманітні варіанти формування конституційного суду з меншою роллю політичних суб'єктів. На щастя чи на жаль, н приклад останніх років розвитку України дає змогу дослідити різноманітні спроби формування органів державної влади зі зменшенням розсуду політичних суб'єктів.

Насамперед формування третини складу конституційного суду судовою владою, як передбачено в Україні, не є найрозповсюдженішою моделлю серед європейських держав. В Іспанії, за позицією судової влади призначаються 2 з 12 суддів конституційного суду, в Португалії – 3 з 12 суддів конституційного суду, в Італії – 5 з 15 суддів конституційного суду. Цей варіант частково дозволяє балансувати Парламенту та Президенту в процесі формування складу конституційного

⁴² The Constitution of The Republic of Croatia. URL:

https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf

⁴³ Constitution of The Portuguese Republic. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>

суду, проте може викликати певні проблеми при розгляді конституційним судом питань, що стосуються статусу та діяльності суддів загальної юрисдикції. Окремі проблеми процедури призначення суддів Конституційного Суду України були описані раніше⁴⁴.

Для зменшення ролі політичних суб'єктів формування конституційного суду можуть бути розглянуті варіанти з формуванням допоміжних органів, завданням яких є відбір та номінування кандидатів на посади суддів конституційного суду для подальшого призначення Парламентом чи Президентом. Ступінь участі таких органів у призначенні суддів конституційного суду та рівень дискреції політичних суб'єктів може варіюватися.

(1) Формування конкурсної комісії суб'єктом призначення. В межах даної концепції орган, який має здійснювати призначення, самостійно формує конкурсну комісію, до якої входять спеціалісти, які здатні самостійно оцінити кандидатів на посаду судді конституційного суду встановленим вимогам та мають організаційну самостійність в процесі такого конкурсного відбору. В межах цієї концепції можливий варіант, в якому така конкурсна комісія пропонує лише одного кандидата на посаду судді конституційного суду чи зводить дискрецію суб'єкта призначення практично до нуля, або формує список кандидатів, з яких Парламент чи Президент можуть обирати кандидата, що на їх думку найбільше відповідає посаді, на яку кандидують. Водночас склад конкурсної комісії формується політичним органом, тому це лише частково обмежує політичний вплив у даному процесі. Проте дозволяє більш ґрунтовно оцінити професійні характеристики кандидатів.

(2) Одноразове формування конкурсної комісії спільно Парламентом та Президентом, з подальшою кооптацією (ведення до складу органу нових членів за власним рішенням даного органу). В умовах даної моделі політичними суб'єктами здійснюється одноразове формування конкурсної комісії на паритетних умовах. Даною комісією проводиться відбір кандидатів, за результатами якого може бути запропоновано як список з декількох кандидатур, так і лише одного кандидата на посаду судді конституційного суду для призначення Парламенту чи Президенту. У випадку смерті або нездатності виконувати свої обов'язки членом конкурсної комісії, така комісія доповнюється новим членом в порядку кооптації. Таким чином, часом через певний час, вплив політичних суб'єктів буде нівелюватися. Важливою умовою для функціонування цієї моделі мають бути високі вимоги до членів такої конкурсної комісії.

(3) Формування конкурсної комісії з іноземним елементом. Така модель, з різними видозмінами, була задіяна при формуванні Вищого антикорупційного Суду, неодноразово пропонувався певними суб'єктами для формування Вищої ради правосуддя. Безумовно, вона зменшує вплив Парламенту та Президента на формування складу конституційного суду, проте передбачає участь іноземного елемента у формуванні органу конституційної юрисдикції, що є сумнівним з точки зору конституційності.

(4) Формування конституційного суду з вирішальною участю представників юридичних професій (адвокатів, прокурорів, суддів, представників вищих навчальних закладів).

(5) Формування конституційного суду безпосередньо конституційним судом. В межах даної моделі також буде застосовуватися кооптація, у випадку припинення повноважень чи звільнення судді конституційного суду.

Останні дві моделі суттєво зменшують рівень політичної складової в процесі призначення, проте є ризиковими з точки зору формування «корпоративності» органу конституційної юрисдикції.

Будь-яке обмеження повноважень політичних суб'єктів у формуванні конституційного суду може розглядатися як обмеження влади народу, оскільки саме через представницьку демократію народ повсякденно реалізовує свою владу. З іншого боку, завдання та роль конституційного суду в системі органів влади є настільки специфічними, що сумнівною є необхідність прямої участі народу у формуванні органу конституційної юрисдикції. В Україні формування корпусу суддів загальної юрисдикції здійснюється лише за церемоніальною участю Президента, а до складу Вищої

⁴⁴ Бондаренко Б. Конкурсна процедура відбору суддів Конституційного Суду України: до питання конституційності // Наше право. № 4, 2017. С. 26-32.

ради правосуддя входять лише 4 з 21 члени за квотою Парламенту та Президента. Тому варіант зменшення участі політичних суб'єктів в процесі формування складу конституційного суду може бути розглянутий. Збільшення ролі представників юридичних професій може розглядатися як елемент поступового відходу від представницької демократії та як елемент в напрямку побудови меритократії.

Насправді рух в цьому напрямку вже триває певний час, зокрема в Україні це стосується різноманітних новостворених інституцій, процесу відбору державних службовців тощо. Оскільки статус та місце конституційного суду в системі органів державної влади є таким, що передбачає спроби політичного тиску, ідея зменшення дискреції політичних суб'єктів при формуванні конституційного суду має бути продискутована.

Підсумуємо вищевикладене:

(1) Відсутня пряма кореляція між способом формування конституційного суду та географічним розташування держави, формою правління чи державно-територіальним устроєм, при цьому превалює змішаний спосіб призначення суддів конституційного суду.

(2) Жодна з моделей не дає стовідсоткових гарантій від втручання в незалежність конституційного суду. Втручання в незалежність конституційного суду стає можливим за певного комплексу причин, та жодна модель формування суду не може бути «вакциною» від такого втручання.

(3) З огляду на роль та статус конституційного суду в системі органів державної влади, необхідно розглянути один із описаних варіантів зменшення дискреції політичних суб'єктів при формуванні конституційного суду.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Конституційна криза, або "Покращення" по-польськи. URL: https://zn.ua/ukr/international/konstituciyna-kryza-abo-pokraschennya-po-polski_.html
2. Croatia Ponders German-Style Constitutional Court. URL: <https://balkaninsight.com/2016/02/22/croatia-pondering-over-german-constitutional-court-model-02-19-2016/>
3. Paralysis of Slovakia's Constitutional Court. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-02-20/paralysis-slovakias-constitutional-court>
4. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія / О.М. Бориславська. Харків : Право, 2018. С. 204
5. Бориславська О.М., Різник С.В. Організація державної влади в сучасному світі: конституційно-правова енциклопедія / О.М. Бориславська, С.В. Різник. – видання друге, стереотипне – Львів : ПАІС, 2013. С. 263
6. (Judicial) Constitutional Review in the Netherlands: A Comparative Law Blog by S. BRINKEL. URL: https://www.peacepalacelibrary.nl/2015/03/judicial-constitutional-review-in-the-netherlands-a-comparative-law-blog/#_ftnref1
7. The Dutch Supreme Court: A Reluctant Positive Legislator? J. Uzman, T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik. URL: <https://www.ejcl.org//143/art143-16.pdf>
8. Thomas Fleiner, Lidija Basta Fleiner Constitutional Democracy in a Multicultural and Globalised World. Berlin, London, Springer, 2008. P 620
9. Руйе К. Швейцарский Федеральный суд и надзор за конституционностью законов / К. Руйе // Государство и право. 1995. № 12. С. 84–94.
10. Портнов А.В. Особливості і нститут у конституційного контролю в Швейцарській Конфедерації// Питання юридичної теорії і практики «Вісник Вищої ради юстиції» № 3(11) 2012. С.141.
11. Constitutional review. URL: http://www.estonica.org/en/State/Judicial_system/Constitutional_review/
12. The New Constitutional Adjudication in France. The reform of the referral to the French Constitutional Council in light of the Italian model di Pasquale Pasquino. URL: <http://docenti.unimc.it/benedetta.barbisan/teaching/2017/17581/files/the-new-constitutional-adjudication-in-france>

13. The Italian Constitutional Court. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/The_Italian_Constitutional_Court.pdf
14. Бондаренко Б. Конкурсна процедура відбору суддів Конституційного Суду України: до питання конституційності // Наше право. № 4, 2017. С. 26-32.

Перелік юридичних документів:

1. The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2018. URL: https://www.government.nl/binaries/government/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf
2. The Constitution of Greece. URL: <http://www.hri.org/docs/syntaxma/artcl120.html#A100>
3. The Constitution of The Republic of Cyprus. URL: <http://www.partylaw.leidenuniv.nl/party-law/4c8b8962-6c8c-43fb-8c95-19057287acdc.pdf>
4. The Constitution of The Republic of Bosnia & Herzegovina. URL: <http://www.ccbh.ba/osnovni-akti/ustav/?title=clan-4>
5. The Constitution of the French Republic. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>
6. Federal Constitutional Law of Austria. URL: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf
7. The Belgian Constitution. URL: http://www.const-court.be/en/basic_text/belgian_constitution.pdf
8. The Spanish Constitution. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/Normativa/ConstitucionINGLES.pdf>
9. The Constitution Of Malta. URL: <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8566&l=1>
10. The Constitution of Slovak Republic. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>
11. The Constitution Of The Czech Republic. URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Ustava_EN_ve_zneni_zak_c_98-2013.pdf
12. The Constitution of the Republic of Latvia. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/the-constitution-of-the-republic-of-latvia/>
13. The Constitution Of The Republic Of Lithuania. URL: <http://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192>
14. The Constitution of the Principality of Liechtenstein. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/liechtenstein-constitution.pdf>
15. The Constitution of The Republic of Macedonia . URL: <https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia.nspX>
16. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
17. The Constitution of The Republic of Poland. URL: <http://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/the-constitution-of-the-republic-of-poland/>
18. The Fundamental Law of Hungary. URL: <http://hunconcourt.hu/fundamental-law/>
19. The Constitution of The Republic of Croatia. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf
20. Montenegro's Constitution. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Montenegro_2007.pdf
21. Albania's Constitution of 1998 with Amendments through 2012. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2012.pdf?lang=en
22. The Constitution of the Republic of Bulgaria. URL: <http://www.constcourt.bg/en/LegalBasis>
23. Moldova (Republic of)'s Constitution of 1994 with Amendments through 2006 . URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Moldova_2006.pdf
24. The Constitution of The Portuguese Republic. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>
25. Romanian Constitution . URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ro/ro021en.pdf>
26. The Constitution of Republic Serbia. URL: <https://www.predsednik.rs/en/documents/national-symbols>
27. The Constitution of The Republic of Croatia. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf
28. The Constitution of The Portuguese Republic. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>

References

Bibliography:

1. Konstytucyjna kryza, або "Pokrashhennya" po-polsky. URL: https://zn.ua/ukr/international/konstytucyjna-kryza-abo-pokraschennya-po-polski_.html
2. Croatia Ponders German-Style Constitutional Court. URL: <https://balkaninsight.com/2016/02/22/croatia-pondering-over-german-constitutional-court-model-02-19-2016/>
3. Paralysis of Slovakia's Constitutional Court. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-02-20/paralysis-slovakias-constitutional-court>
4. Boryslavska O.M. Yevropejska model konstytucjonalizmu: systemno-aksiologichnyj analiz: monografiya / O.M. Boryslavska. Kharkiv : Pravo, 2018. S. 204
5. Boryslavska O.M., Riznyk S.V. Organizaciya derzhavnoyi vlady v suchasnomu sviti: konstytucyjno-pravova encyklopediya / O.M. Boryslavska, S.V. Riznyk. – vydannya druge, stereotypne Lviv : PAIS, 2013. S. 263
6. (Judicial) Constitutional Review in the Netherlands: A Comparative Law Blog by S. BRINKEL. URL: https://www.peacepalacelibrary.nl/2015/03/judicial-constitutional-review-in-the-netherlands-a-comparative-law-blog/#_ftnref1
7. The Dutch Supreme Court: A Reluctant Positive Legislator? J. Uzman, T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik. URL: <https://www.ejcl.org//143/art143-16.pdf>
8. Thomas Fleiner, Lidija Basta Fleiner Constitutional Democracy in a Multicultural and Globalised World. Berlin, London, Springer, 2008. P 620
9. Ruje K. Shvejczarskyj Federalnij sud i nadzor za konstytucyonnostyu zakonov / K. Ruje // Gosudarstvo i pravo. – 1995. – # 12. – S. 84–94.
10. Portnov A.V. Osoblyvosti i nstytut u konstytucijnogo kontrolyu v Shvejczarskij Konfederaciji// Pytannya yurydychnoy teorii i praktyky «Visnyk Vyshhoji rady yustyciyi» No3(11) 2012. S.141.
11. Constitutional review . URL: http://www.estonica.org/en/State/Judicial_system/Constitutional_review/
12. The New Constitutional Adjudication in France. The reform of the referral to the French Constitutional Council in light of the Italian model di Pasquale Pasquino. URL: <http://docenti.unimc.it/benedetta.barbisan/teaching/2017/17581/files/the-new-constitutional-adjudication-in-france>
13. The Italian Constitutional Court. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/The_Italian_Constitutional_Court.pdf
14. Bondarenko B. Konkursna procedura vidboru suddiv Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny: do pytannya konstytucijnosti // Nashe pravo. № 4, 2017. S. 26-3

List of legal documents:

1. The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2018. URL: https://www.government.nl/binaries/government/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf
2. The Constitution of Greece. URL: <http://www.hri.org/docs/syntax/artcl120.html#A100>
3. The Constitution of the Republic of Cyprus. URL: <http://www.partylaw.leidenuniv.nl/party-law/4c8b8962-6c8c-43fb-8c95-19057287acdc.pdf>
4. The Constitution of The Republic of Bosnia & Herzegovina. URL: <http://www.ccbh.ba/osnovni-akti/ustav/?title=clan-4>
5. The Constitution of the French Republic. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>
6. Federal Constitutional Law of Austria. URL: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf
7. The Belgian Constitution. URL: http://www.const-court.be/en/basic_text/belgian_constitution.pdf
8. The Spanish Constitution. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/Normativa/ConstitucionINGLES.pdf>
9. The Constitution Of Malta. URL: <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8566&l=1>
10. The Constitution of Slovak Republic. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>
11. The Constitution Of The Czech Republic. URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Ustava_EN_ve_zneni_zak_c_98-2013.pdf
12. The Constitution of the Republic of Latvia. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/the-constitution-of-the-republic-of-latvia/>
13. The Constitution Of The Republic Of Lithuania. URL: <http://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192>
14. The Constitution of the Principality of Liechtenstein. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/liechtenstein-constitution.pdf>

15. The Constitution of The Republic of Macedonia . URL: <https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia.nspх>
16. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
17. The Constitution of The Republic of Poland. URL: <http://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/the-constitution-of-the-republic-of-poland/>
18. The Fundamental Law of Hungary. URL: <http://hunconcourt.hu/fundamental-law/>
19. The Constitution of The Republic of Croatia. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf
20. Montenegro's Constitution. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Montenegro_2007.pdf
21. Albania's Constitution of 1998 with Amendments through 2012. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2012.pdf?lang=en
22. The Constitution of the Republic of Bulgaria. URL: <http://www.constcourt.bg/en/LegalBasis>
23. Moldova (Republic of)'s Constitution of 1994 with Amendments through 2006 . URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Moldova_2006.pdf
24. The Constitution of The Portuguese Republic. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>
25. Romanian Constitution . URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ro/ro021en.pdf>
26. The Constitution of Republic Serbia. URL: <https://www.predsednik.rs/en/documents/national-symbols>
27. The Constitution of The Republic of Croatia. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf
28. The Constitution of The Portuguese Republic. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>